

ДЕМІНУТИВНІСТЬ В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

Ситенко Ольга Олександрівна

канд. філол. наук, доц.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті розглянуто питання оцінного зображення дійсності. Проаналізовано специфіку тематичних, функціонально-семантичних та структуротвірних особливостей демінутивних лексичних одиниць в англійській та українській мовах, відображення експресивно-емотивної оцінки, як такої, що виступає показником етнічної ментальності народу.

Ключові слова: експресивність; емотивність; оцінність; демінутивація; екстралінгвістичний фактор.

Завдяки загальній орієнтації сучасної лінгвістики на комунікативність, проблема мовної норми набула нового звучання та потребує нових лінгвістичних пошуків, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження. **Предметом** нашого дослідження виступають демінутивні лінгвістичні одиниці англійської та української мов, розглянуті під кутом відображення експресивно-емотивної оцінки в лінгвокультурологічному та етнолінгвістичному просторах. Поставлені нами **задачі** безпосередньо зумовлені предметом дослідження: 1) проаналізувати термінономени «оцінність», «експресивність», «емотивність», «демінутивність»; 2) визначити структуротвірні чинники демінутивних лінгвістичних одиниць в англійській та українській мовах; 3) встановити специфіку тематичних та функціонально-семантичних лексичних оцінних одиниць та спільні й диференційні ознаки таких одиниць в англійській та українській мовах; 4) з'ясувати вплив психологічного фактору на причини відмінностей лексики – носія експресивно-емотивної оцінки в досліджуваних мовах.

У своїх судженнях людина виступає суб'єктивною особою, що виявляється у тому, що у процесі пізнання дійсності людина суб'єктивно визначає та фіксує певні відношення між собою і явищами дійсності, оцінює їх значення в своєму бутті: добре/зле, шкідливе/корисне, гарне/погане і т. ін. Закріплюючи за певним явищем слово, людина не тільки називає це явище, предмет, а в самому слові вже закріплює і своє ставлення до нього: «Слова перебувають у безперервному зв'язку з усім нашим інтелектуальним та емоційним життям ... Слово є одночасно і знаком думки мовця, і ознакою всіх інших психічних переживань, що входять у завдання і наміри повідомлення» [Виноградов 1972, 21]. Оцінка має суб'єктивний та релятивістський характер, оскільки є результатом висловлення суб'єкта. У слові фіксується не тільки суб'єктивна, а й суспільна оцінка: «Слово переливається експресивними барвами соціального середовища. Відбиваючи особливість (індивідуальну або колективну) суб'єкта мови і характеризуючи його оцінку дійсності, воно кваліфікує його як представника тієї чи іншої соціальної групи» [Виноградов 1972, 21]. Безперечно, що лінгвістична категорія оцінки є

універсалією, притаманною усім мовам: «...навіть чи існує мова, якій не властиві уявлення про «добре / погано» [Вольф 1985, 9]. Оцінка постає невід'ємним складником цілого ряду категорій, що включають концепт оцінки у вираженні власних функціонально-семантичних значень або ж формуються на її основі. Оцінність можна трактувати як когнітивну структуру мовної свідомості етнічної особистості, головною функцією якої є емоційне національно-мотивоване оцінювання дійсності. Категорія оцінки щільно пов'язана з категоріями експресивності та емоційності.

Експресивність у мові – тема дуже багатогранна та неоднозначна. Формується експресивність за рахунок «виразно-зображувальних квантифікаторів мовлення, що представлені лексичними, словотвірними та граматичними засобами (експресивною лексикою, певними афіксами, фігурами, тропами)» [Розенталь 1976, 189]. І.Кондаков відзначає, що експресивність наділяє висловлення виразністю, образністю та передає емоційну оцінку [Кондаков 1975, 89], адже «висловлюючи свою думку або розповідаючи про якість події тощо, людина не може цілком абстрагуватися від свого ставлення до висловлюваного і так чи інакше виражає свою оцінку. Експресивність наявна лише в готовому висловленні, тому поза останнім її не існує. Це свідчить про її належність мовленню, а не мові. Звідси правомірною є думка про те, що експресія – це наслідок, породжений емоційністю, образністю, виразністю висловлення [Чабаненко 1984, 15]. Природа експресивності значною мірою зумовлена семантикою висловлення, ґрунтується на взаємодії смислів різних слів і пов'язана з посиленням виразності.

Експресія пов'язана з емоційністю, але не є тотожною їй [Акімова 1981, 110]. Емоційні елементи в мові служать для вираження почуттів людини; експресивні – для формування виразності та образотворчості як при вираженні емоцій, так і при вираженні думок. При цьому експресивність може бути реалізована засобами, які не виражають емоції: «Вираження емоцій завжди експресивно, але експресія не завжди емоційна» [Галкина-Федорук 1958, 121]. У багатьох лінгвістичних студіях постулюється емоційний характер засобів вираження оцінки, але не всі дослідники вважають наявність емоційності при вираженні оцінки обов'язковою [Зубов 1973, 17].

У лінгвістичних метатекстах взаємозв'язок категорії оцінки з категоріями експресивності та емоційності визначається складеним терміном «емоційно – експресивно – оцінний» [Шаховський 1983, 71]. Проте, як зазначає відомий український лінгвокультуролог І. Голубовська, «...у контексті міжмовних культурологічних студій на перше місце в цій термінологічній тріаді слід було б поставити компонент «оцінний», на друге – «емотивний», на третє – «експресивний». Оцінка, являючи собою універсальну мовну категорію, повинна передувати емоції, виявлення якої у мовах різних народів є дуже своєрідним; експресія ж виступає природним наслідком емотивності» [Голубовська 2004, 51-52].

Один з традиційних засобів вираження емотивної оцінності в українській та англійській мовах репрезентований демінутивними утвореннями, тобто

зменшено-оцінними формами, що широко використовуються як засоби досягнення експресивно-емоційного забарвлення висловлення. Це доводить щільний зв'язок категорій експресивності та емоційності із категорією демінутивності. Однак, остання поєднує в собі як емоційну, так і раціональну оцінку, та належить до більш «технічного» аспекту мови, тоді як експресія – це посилення виразності, зображувальності, збільшення впливової сили мовленого.

Оцінний ореол утворюється демінутивами, функція яких полягає в передачі поглядів мовця щодо цінності предмета чи явища, їхньої значущості з-поміж інших предметів та явищ того ж класу. Складники категорії демінутивності можуть передавати як інтелектуальну, так і емоційну оцінку. При цьому емоційна оцінка виражається засобами мовних знаків, що сприяють емоційно-оцінному сприйняттю позначуваних фактів; інтелектуальна оцінка пов'язана з певними сторонами раціональної оцінки денотата/суб'єкта. У більшості випадків на мовленнєвому рівні раціональна та емоційна оцінки майже не диференціюються, реалізуючись у нерозчленованому вигляді. Так, лексеми укр. *зайчик*, *слоник*, *горобчик*, *баранчик* тощо, англ. *doggie*, *frogling*, *gosling*, *porkling* і под. можуть тлумачитись як пестливі або як лексеми, що використовуються на позначення невеликої або молоді істоти. Одночасне співіснування раціональної та емоційної оцінки призводить до об'єднання двох різних аспектів мовного значення – денотації та конотації – в єдине ціле, що забезпечується єдиним ментальним механізмом. Подібне трактування співвіднесеності понять раціональної та емоційної оцінки призводить до широкого трактування категорії емотивності, розповсюджуючи її на всю сферу оцінності. У контексті такого трактування раціональна оцінка може володіти не меншим експресивним потенціалом, ніж емоційна оцінка, постулюючись мотивованим глибинним оцінним механізмом національного світосприйняття. Отже, емотивну оцінність можна розтлумачити як особу когнітивну структуру мовної свідомості етнічної особистості, головна функція якої полягає у емоційному національно-мотивованому оцінюванні дійсності.

Здатність демінутивів виражати оцінність/емоційність/експресивність ґрунтується на їхньому оригінальному значенні зменшеності, тому що ніяка експресія пестливості, презирливості неможлива на семантично пустому місті, вона неодмінно передбачає реальне поняття зменшеності. Позиціонуючись вельми частотним засобом вираження реальної зменшеності в поєднанні з емоційною оцінністю та експресивністю, категорія демінутивності наявна у багатьох мовах світу. Отже, демінутивність – категорія універсальна. Демінутиви охоплюють широкий пласт емотивно-оцінної лексики української мови, меншою мірою англійської.

Іменники суб'єктивно-оцінного значення, що мають у своїй словотвірній структурі емотивно забарвлені суфікси, здатні набувати залежно від значення твірної основи, а також контекстуальних умов, різного спектру експресивних відтінків: зменшено-пестливих, зменшено-презирливих або пестливих та презирливих у чистому вигляді тощо, що переважно збігаються в досліджуваних мовах. Так, іменники англійської мови з демінутивними суфіксами *-et*, *-ette*, *-let*, *-ling*,

-у (-ie, -ey) мають відповідники серед іменників української мови з такими суфіксами, що характеризуються високим ступенем продуктивності: -к(а), -ок(о), -еньк(а), -ечк(о), -оньк(а), -ичок(о), -очок(о), -ц(е), -чик(о), -ець(о), -ун(я), -ус(я) тощо. Ці суфікси передають фактично спільні семантичні значення: 1) значення пестливості (у словах на позначення загальних назв осіб та осіб, переважно дорослих, пов'язаних родинними зв'язками): англ. *тутту* – укр. *мамуся, ненька*; англ. *dovie* – укр. *голубонько, голубчик, любка, любчик*; 2) значення зменшеності і пестливості (у назвах живих істот: дітей, тварин, птахів): англ. *froggy, frogling* – укр. *жабонька, жабенятко*; англ. *kiddy* – укр. *дитинка*; 3) значення зменшеності і презирливості одночасно: англ. *kinglet, kingling* – укр. *царьок, корольок*; англ. *princelet, princeling* – укр. *принцик, князьок* тощо.

Отже, обидві мови мають певний арсенал суфіксів на позначення зменшеності-пестливості/презирливості та пестливості. Однак, незрівнянно більшою кількістю суфіксальних демінутивних морфем володіє українська мова в силу флективності самого граматичного ладу мови. Українській мові слід віддати пріоритет у багатстві зменшено-оцінних форм, що виявляється як у ступені їхньої розповсюженості у літературній мові, так і у градусі експресивності. Різність емотивної семантики набуває також формального вираження через своєрідне подвоєння українських суфіксів. В українській мові існують суфікси 2-го ступеня демінутивності, які передають лише значення пестливості, пор., укр. -очк-, -еньк-, -оньк-, -очок(о), -ечок(о) (*ласочка, чоловіченько, голівонька, синочок, гачечок* тощо). Подібні утворення здебільшого зустрічаються у просторіччі, увиразнюючи його експресивність. Експресивне навантаження в іменниках 2-го та 3-го ступенів творення інтенсифікується внаслідок того, що нововведений до його складу суфікс інтегрує новий відтінок експресії. В англійській мові суфікси 2-го ступеня демінутивності зустрічаються дуже рідко: *manikin, lassiock, doorikin* тощо. На відміну від української мови, в англійській мові до іменникової основи приєднується переважно лише один суфікс, а різні ступені демінутивного значення передаються здебільшого лексико-синтаксичними засобами, серед яких превалюють прикметникові лексеми типу *little, small* тощо. Вони надають іменникам виключно пестливий відтінок: англ. *a small little hut* – укр. *будиночок, хатинонька*. Треба зазначити, що відсутність словозмін англійських прикметників не забезпечує повної передачі всіх тих градуальних відтінків, що виражаються синтетичними формами відповідних даним значенням прикметників та іменників у слов'янських мовах, пор.: укр. *мала дитина* – *маленька дитинка* – *малесенька дитинонька*.

Ціла група українських лексем із суфіксами зменшеності-пестливості та пестливості у сфері української народно-поетичної мови не знаходять еквівалентів в англійській мові: а) позначення людей: *козаченьки, воріженьки, чарівниченька, музиченько, подружжячко* тощо; б) позначення дерев та лісних масивів: *яворонько, вербиченька, ліщинонька* і под.; в) найменування птахів: *соколонько, соколочок, соколичок* і т. ін.; г) найменування явищ природи: *місяченько, туманочко, веселочка, негодонька* та ін.; г) номени абстрактних понять: *щастячко, бідонька*,

війнонька, коханнячко тощо; д) назви предметів: *криничка, криниченька* і под.; е) назви часових понять: *неділенька, ніченька, годиничка* тощо.

Наявність безеквівалентної лексики з відтінком пестливості свідчить про більший ліризм та сентиментальність українців порівняно з англійцями, з одного боку, а з другого боку, вказує на деяку пасивність світосприйняття, що підтверджується наявністю пестливих форм в українській мові у таких словесно виражених поняттях, які не можуть оцінюватися як позитивні ні з соціальної, ні з індивідуальної точки зору: укр. – *Сядь, мій синочку! Сядь, моя дитиночко! Та хочь я надивлюся на тебе востаннє в батьковій хаті! Ой, моя годинойко темная!* (Леся Українка, Одинок); *Отак я, друже, тут святкую Отут **неділеньку** святую* (Т.Шевченко, А.О.Козачковському) і под.

Пояснення такої екстраполяції суфіксів зі значенням пестливості на негативні з точки зору аксіології поняття лінгвісти заходять у психологічних факторах: «... у бажанні мовця суб'єктивно пом'якшити тяжкі, неприємні враження від злого початку в навколишньому середовищі» [Бублейник 1996, 68].

В англійській же мові більшість суфіксів з емотивним значенням, маючи аксіологічну амбівалентність, постають носіями семантичних нюансів презирливості, іронії, негативності, не комбінуючи в жодному разі у своїй семантиці пестливого відтінку, пор.: англ. *lording* – укр. *хазяйчик*, англ. *princekin* – укр. *князьок*, англ. *mongrel* – укр. *двірняжка*, англ. *soundrel* – укр. *негідник* тощо. Як свідчить переважна більшість прикладів в українських еквівалентах, експресія презирливості нібито «затухає», поступаючи місцем більш пом'якшеній формі, а іноді і взагалі пестливій прагматиці. В.Храмова з цього приводу зазначає: «... українське колективне несвідоме – наскрізь позитивне» [Храмова 1992, 10].

Найпродуктивніші словотвірні типи прикметників в українській мові формуються зменшено-емоційними суфіксами: укр. *-еньк-* / *-оньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, які, поєднуючись із твірною основою надають похідному відтінок позитивної зменшеності, ніжності, ласкавого ставлення з боку мовця, пор.: *світленький, ласкавенький, зграбненький, любесенький, славнесенький* тощо.

Англійські прикметникові похідні не передають емотивної оцінності, а словосполученнєві варіанти на позначення зменшеності-пестливості / пестливості не відображають усієї гами відтінків почуттів, що здатні передавати українські демінутивні прикметникові похідні. Частково вираження подібних значеннєвих відтінків компенсується за рахунок оцінних епітетів типу *poor, fine, dear, little* тощо. А семантичний плеоназм, що властивий демінутивним утворенням української мови, ще більше посилює відтінки пестливості, ніжності, співчуття, жалю, пор.: англ. *fine yellow sand* – укр. *жовтенький пісок*, англ. *dear father* – укр. *таточко*, англ. *poor little tea* – укр. *слабенький чайок*, англ. *poor little girl* – укр. *бідненька маленька дівчинонька* і под. Це може свідчити про більшу схильність українського народу до співчуття, жалю до іншого та може вказувати на обмежену здатність англійців входити у положення іншої людини. Отже, подібні явища в мові здатні частково розкрити національний менталітет кожного народу.

Прислівникові, дієслівні, займенникові, числівникові та вигуківі емотивні деминутивні похідні української мови також не мають повних семантичних еквівалентів в англійській мові. Їхнє емоційно-експресивне забарвлення частково компенсується лексико-синтаксичними засобами або конструкціями, пор.: укр. *Понестилось собі, погратись Та й спатоньки мале лягло* – англ. *played a little ... till in her lap he slumered*; укр. *Сиди і нічогісінько не жди!* – англ. *Sit past recall and look for naught, for naught at all* і под.

Отже, українська мова демонструє більш глибоку лексичну розробленість концептів суб'єктивної оцінки, більший експресивно-словотвірний та структурнотвірний потенціал при утворенні зменшено-оцінних форм усіх частин мови, здатних до деминутивації. Пояснюється це особливостями емоційно-чуттєвого характеру «української душі», «кордоцентричністю» української психічної структури [Храмова 1992, 29]. Однак, значна доля утворень з семантикою зменшеності-оцінності, характерна для усіх самостійних частин мови, пояснюється не тільки екстралінгвістичними факторами, а й лінгвістичними особливостями мови. Утворення зі зменшено-оцінною семантикою, відтвореною як морфологічним, так і синтаксичним шляхом, властиві не лише художньо-поетичному та фольклорному жанрам: вони пронизують живе розмовне мовлення, надаючи йому неповторного характеру національного звучання, дослідження якого може стати предметом подальшого студіювання.

Сытенко О. А., канд. филол. наук, доц.

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

Деминутивність в етнокультурному вимірюванні

В статті аналізуються проблеми оціночного зображення дійсності. Розглядається специфіка тематических, функціонально-семантичних і структурообразующих особеностей деминутивних лексических одиниць в англійском и украинском языках, которые связаны с эмотивной оценкой. Последняя выступает маркером этнической ментальности народа.

Ключевые слова: оціночність; емотивність; експресивність; деминутивність; екстралінгвістический фактор.

Sytenko O.A., Ph.D., Associate Professor

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Diminutiveness in Ethnocultural Dimension

The article deals with the problems of emotive word formation on the material of two genetically and typologically different languages – English and Ukrainian. The specific character of the functional-semantic and structural peculiarities of diminutive forms reflecting the specifics of ethnic mentality are being considered.

Key words: evaluation; emotiveness; expressiveness; diminutiveness; extralinguistic factor.

Література:

1. Акимов Г.Н. Развитие конструкций экспрессивного синтаксиса в русском языке / Г.Н.Акимов // Вопросы языкознания. – М., 1981. – № 6. – С. 109-120.
2. Бублейник Л.В. Типологічні співвідношення в лексиці української та російської мов : навч. посібник / Л.В.Бублейник. – Київ : ІЗМН, 1996. – 84 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык / В.В.Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 601 с.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М.Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.

5. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
6. *Галкина-Федорук Е.М.* Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М.Галкина-Федорук // Сб. статей по языкознанию. – М. : МГУ, 1958. – С. 103-124.
7. *Зубов А.В.* Относительно некоторых лингвистических средств оценки в прессе / А.В.Зубов // Вопросы романо-германской филологии : сб. науч. тр. – М., 1973. – Вып. 72. – С. 53-64.
8. *Кондаков Н.И.* Логический словарь-справочник / Н.И.Кондаков. – Л. : Наука, 1975. – 721 с.
9. *Розенталь Л.Э.* Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей / Л.Э.Розенталь, М.А.Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
10. *Храмова В.* До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : «Фенікс», 1992. – С. 3-35.
11. *Чабаненко В.А.* Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В.А.Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11-18.
12. *Шаховский В.И.* Эмотивный компонент значения и методы его описания / В.И.Шаховский. – Волгоград : ВГПИ, 1983. – 94 с.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2015.